

Böszörményi Nagy Gergely

A VADON SZAVA

Robert D. Kaplan utazásai

Travel writing – hangzik szertelen egyszerűséggel a nyugati civilizáció talán leginkább hedonistának tetsző mesterségének megjelölése. Az úti irodalom – mert nem lelünk ennél sokkal szakszerűbb magyar kifejezést – konszenzusos meghatározás híján a mindennapok idegenforgalmát kiszolgáló színes, felszínes kiadványoktól a helyszín és a cselekmény részleteit tekintve egyaránt fikcióra épülő úti novellákon át egészen a valóságos, egyúttal teljességre törekvő kulturális antropológiai fejtegetésekig terjed. A terminus alatt ezúttal a legutóbbit értjük: Alexis de Tocqueville türelmét és precizitását, Bill Bryson személyes hangvételő, olvasmányos megközelítését. Az elemző alázatot, amely az utazások gyakorta felszínes benyomásai felett olysféle lényeglátáshoz vezet, amire csak a messziről jött ember alkalmas. (Lord Palmerson szavaival: „Ha szeretném magam megtéveszteni egy ország ügyében, megkérdezek egy illetőt, aki legalább harminc éve ott él.”)

„Felejtse el a térképet!” – fogalmaz a hidegháború végét követő két évtized egyik legismertebb, s ugyan ellentmondásos megítélésű, ám mindenképp a legeredetibbek közé sorolt geopolitikai gondolkodója, kétséget kizáróan az utazóirodalom korszakos figurája – akinek munkásságáról máig nem áll rendelkezésre érdemi magyar nyelvű forrás. Egy amerikai, aki elemzői munkálkodása során sikerrel ötvözi erős patriotizmusát a hazájának címzett, éles kritikával. „Amit tenni próbálok, a hátizsákos világgjáró tapasztalatainak ötvözése egy felkészült politikai elemző tudásával” – összegzi ars poeticáját, hangsúlyozva, hogy „a washingtoni szakértők sokszor hiányát szenvedik a szakterületüket jelentő kultúrákról szerzett helyszíni tapasztalatoknak, melyek csak személyes úton gyűjthetőek össze”. Akik a magyar szakirodalomban hivatkoznak rá, szinte kizárólag biztonságpolitikai értekezések apróbetűi között teszik. Pedig az általa feldolgozott kérdések, egyben válaszai relevanciájuk alapján akár szélesebb nyilvánosságra is számot tarthatnának. Ahogyan tíz esztendővel ezelőtt Laura Rozen, a Salon.com szerkesztője fogalmazott, „öt olvasni olyan, mintha feltennénk egy szemüveget, amelyről korábban nem is sejtettük, hogy szükségünk van rá”.¹

*

¹ Laura ROZEN: *Robert Kaplan*, Salon.com 2001. április 17. (www.salon.com/people/bc/2001/04/17/kaplan/print.html).

Robert David Kaplan ötvenkilenc évvel ezelőtt, 1952. június 23-án született New Yorkban, a kietlen Queens *Far Rockaway* kerületében, szerény körülmények között élő zsidó szülők gyermekeként. Édesapja, Phil Kaplan a New York Daily News furgonvezetője volt, mely tényt a lelkes wikipedisták bátorkodnak közvetlen összefüggésbe hozni azzal, hogy az ifjú Robert kezdettől élénk érdeklődést mutatott a politika és a történelem iránt. A közép-atlanti térségben népszerű, bár állami intézményként az Ivy League elitizmusától messzire eső Connecticut Egyetemre járt, s 1973-ban az úszócsapat ösztöndíjával szerzett nyelvtudományi alapidiplomát. A pedigre nem volt túl meggyőző. Kaplan éveken át hiába pályázott a népszerűbb manhattani szerkesztőségekhez, csupán az aprócska Vermont második számú napilapja, a méltán ismeretlen Rutland Herald kínálta meg tudósítói állással. E lehetőség ambícióit nem, kíváncsiságát még kevésbé elégítette ki. A fiatal Kaplan hamarosan csak odaútra szóló repülőjegyet váltott Tunéziába. Megkezdődött egy életen át tartó utazás: a következő tíz esztendő során Kaplan előbb belépett az izraeli hadseregbe, majd bejárta nem csupán az Öböl térségét, de Dél- és Kelet-Európát is, röviden Portugáliában, később hosszabb időre Hellász fővárosában telepedett le. Élményei nyomán egyre inkább karakteressé váló írásait ebben az időben már nagyobb kedvvel fogadták be hazája hírügynökségei, és 1984-ben az iraki–iráni háború frontvonalából tudósíthatta az amerikai nyilvánosságot. A nyíló lehetőségekkel Kaplan tudatosan sáfárkodott. Hogy egzisztenciáját biztos alapokra helyezze, írói érdeklődése már az első sikerektől kezdve tervszerűen olyan régiók és dilemmák felé fordult, melyekről tendenciózusan megfeledektek nevesebb kollégái, s velük szinte a teljes amerikai híripar. Első könyve, az 1988-ban megjelent *Surrender or Starve – The Wars Behind The Famine (Háborúk az éhezés mögött)* az etiópiai éhezés politikai okait, az erőszakos kollektivizálást vizsgálta meg. Megkérdőjelezve a washingtoni külpolitika magyarázatát, mely az akkoriban szövetséges Mengistu-rezsim felelősségre vonása helyett inkább a szárazságot okolta az egyre csak súlyosbodó humanitárius válságért.² Kaplan ezután a Reader's Digest támogatásával két évet töltött a szovjetek ellen harcoló afgán mudzsahidiek között, akiknek legbelsőbb világáról *The Soldiers of God (Isten katonái)* címmel megemlékezve, 1990-ben publikálta kalandjait – nem először bizonyítva elkötelezettségét az akadémikus geopolitika primátusának ellenében a „vadonban” szerzett közvetlen tapasztalás mellett.³

A kötet megjelenése idején Kaplan már ismét Afrikában tartózkodott. Aztán Egyiptomból Törökországba, Iránba, Közép-Ázsiába, Kínába, Pakisztánba, majd Kambodzsába utazott, hogy munkássága során először hagyva el a nemzeti kontextust, immár regionális megközelítésben fogjon elemző munkába. Indíttatása eredményt hozott: 1994 elején Kaplan *The Coming Anarchy (A közelgő anarchia)* címmel szokatlanul nagy visszhangot kiváltó tudósítással jelentkezett az Atlantic Monthly hasábjain, melyben a

² Robert D. KAPLAN: *Surrender or Starve. The Wars Behind The Famine*, Westview Press Inc, 1988.

³ Robert D. KAPLAN: *The Soldiers of God. With Islamic Warriors in Afghanistan and Pakistan*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1990.

túlnépesedéssel, a rohamos ütemű városiasodással és az erőforrások kimerülésével küzdő, elsősorban Öböl-menti, illetve közép-ázsiai államok esetében megkérdőjelezte a Washington által szorgalmazott gyors demokratikus átalakulás geopolitikai hasznosságát. A fejtegetésre érkezett kritikák tömkelege Kaplant a munka folytatására sarkallta, s cikkéből kiszárvartva két könyv is született. A mudzsahidek után tett utazásait összefoglaló *The Ends of the Earth – A Journey at the Dawn of the 21st Century* (A világ végei – Utazás a 21. század hajnalán) című kötetben még csupán megalapozza a „We are not in control!” („Nem vagyunk a helyzet urai”) felütésben összegezhető, később is visszatérő üzenetét. Mely szerint a fejlődő országok népességének és társadalmi szerkezetük összetettségének növelésével a hagyományos tekintélyek befolyása hamarosan a vesztfáliai béke óta nem látott korlátok közé szorul – a kihívásra pedig Amerikának realista választ kell adnia.⁴ A diagnózis folytatásaként is értékelhető *The Coming Anarchy* lapjain azután szerzőnk a fejtegetésére állítja az éppen csak teret hódított liberális geopolitikai doktrínát, s a demokrácia terjedésének elsődleges következményeként az erőszak terjedését nevezi meg, ahogyan a hatalom számos államban egyre kevésbé tanult csoportok kezébe kerül. Kaplan ezért az említett észak-afrikai és közép-ázsiai térségekben az Egyesült Államok kiterjedt katonai jelenlétének fenntartása, sőt fokozása mellett érvel.⁵ Következtetéseinek élettermészetesen nem ez utóbbi, önmagában álló javaslat, hanem annak ellentétpárja, a „Mit ne tegyünk?” kérdésre adott válasza adja meg igazán. A fentiekkel szinte egy időben megjelent, *Balkan Ghosts – A Journey Through History* (Balkáni szellemek – Utazás a történelmen át) című esszéjében Kaplan hangsúlyosan érvel az Egyesült Államok bármiféle kelet-európai szerepvállalása ellen.⁶ Jól értesült források tudni vélik, hogy a szakmai körökben jórészt visszhangtalan kötet nagyban befolyásolta Bill Clinton személyes véleményalkotását a nyugat-balkáni konfliktusról, és nem véletlen, hogy a regnáló elnök egészen az elfogadható határig ragaszkodott Amerikának a válságtól való távolmaradásához. Végül mégsem így történt. Az idő előrehaladtával egyértelművé vált, hogy az 1990-es évek amerikai külpolitikája szinte semmiben sem tükrözi a Kaplan által javallt előrelátást: talán ennek is köszönhető, hogy a keleti parti külpolitikai diskurzus pergőtüzeiből az évtized második felében szerzőnk visszavonulót fűjt. Igaz, önkéntes száműzetését egy újabb, a kor politikai vitáinak fősodrától távolabb eső témának szentelte, amikor megindult az Egyesült Államok legbelseje felé. 1995 és 1997 között Kaplan tizenhárom közép-nyugati és nyugati szövetségi államban, továbbá Mexikóban és Brit-Kolumbiában folytatott terepmunkát, hogy Tocqueville nyomdokaiban járva elemzést írjon,

⁴ Robert D. KAPLAN: *The Ends of the Earth. A Journey at the Dawn of the 21st Century*, Random House, New York, 1996.

⁵ Robert D. KAPLAN: *The Coming Anarchy*, *The Atlantic Monthly* 1994. február (hálózati vátozat: www.theatlantic.com/magazine/archive/1994/02/the-coming-anarchy/4670); Uő.: *The Coming Anarchy. Shattering the Dreams of the Post Cold War*, Random House, New York 1994. *The Coming Anarchy* gondolatiságának hatását jelzi, hogy laikus bloggerek a kötet megjelenése után több mint tíz esztendővel, Kaplan előtt is tisztelegve indítottak hasonló címmel, párját ritkító minőségű naplót a világ geopolitikai eseményeinek elemzésére (<http://cominganarchy.com>).

⁶ Robert D. KAPLAN: *Balkan Ghosts. A Journey Through History*, Vintage Books, New York, 1993.

majd merész következtetéseket vonjon le egy, a vezetőinek döntéseit relatív közelségből befolyásoló társadalom és kultúra jövőjéről. Az 1998-ban publikált *An Empire Wilderness – Travels Into America's Future* (Birodalmi vadon) aggóató képet fest a 21. századi Amerikáról: az elővárosok határtalan bővülésével párhuzamosan az osztálykülönbségek újbóli megerősödését, a gazdaságilag „haszontalan” térségek elszaporodását és a hagyományos közösségek gyengülését, a technológiai fejlődés elsődleges következményeként pedig a helyi vezetői szerepre is alkalmas rétegek legalábbis virtuális migrációját vetíti előre.⁷

*

Földrajzi látóköre, elemző munkái alapvetésül szolgáló világgépének tartalmában akár vitatható koherenciája az ezredfordulóra szinte kerek egészként is értékelhetővé tette volna Kaplan bibliográfiáját. Azonban 2001. szeptember 11. természetesen – a nemzetközi politika összefüggéseivel foglalkozó kommentátorok tömegéhez hasonlóan – az ő munkásságába is új lendületet hozott. A különbség Kaplan és a többség között „csupán” abban volt tetten érhető, hogy előbbi nem kényszerült sem átfogó, új világmagyarázatok hirtelen felépítésére, sem korábbi mondandójának kínos átértékelésére. Hiszen a történetek a legkevésbé sem mondtak ellent a megelőző évtizedben papírra vetett elemzéseinek. Ennek is köszönhető, hogy a terrortámadások idején épp kiadás előtt álló új könyvének kéziratát Kaplannak szükségtelen volt komolyabban módosítania, sőt a végül 2001 telén napvilágot látott *Warrior Politics – Why Leadership Demands a Pagan Ethos* (Harcos politika – Miért pogány a jó vezetés) című kötete kiszáradva aktuálisabbá vált, mint azt a kiadó valaha remélte. Az afganisztáni és iraki háborúk előestéjén megjelent dolgozat – melyet Henry Kissinger azon, narratívától túltelített napok legértelmesebb könyvének nevezett – legfontosabb megállapítása, hogy hazája politikai és gazdasági vezetőinek tartózkodniuk kell a zsidó-keresztény gyökerrő morálfilozófia bármely alapvetésének közvetlen megjelenítésétől a külpolitikai döntéshozatalban, és az eszközök erkölcsösségéről folytatott viták helyett az eredmény erkölcsi megalapozottságára szükséges összpontosítaniuk. Kaplan a világgépük gondolatiságát Leo Straussig visszavezető neokonzervatív véleményvezérek érvrendszerét realitásában leginkább Woodrow Wilson moralizmusával rokonította, miközben Thuküdidész, Hobbes, Madison és Churchill politikájából merítve fogalmazta meg a „pogány” realizmus alapvetéseit.⁸ Ahogy a szerző a kötetről tartott előadásában a Carnegie Intézetben fogalmazott: „Szinte minden kihívással, mellyel ma szemben állunk, találunk történelmi párhuzamot. Amerika ma ott áll, ahol az 5. századi perzsa birodalom a peloponnészoszi háború végén, amikor a meggyengült Spárta legyőzte Athént, és Perzsia képes volt a görög területektől egészen Indiáig terjeszteni befolyását. Perzsia kétséget kizáróan nagy és erős hatalom volt, de a maga gyengeségeivel, így minden egyes erőfeszítéséhez újabb és újabb koalíciókat kellett összetákolnia.”

⁷ Robert D. KAPLAN: *An Empire Wilderness. Travels into America's Future*, Vintage Books, New York, 1999.

⁸ Robert D. KAPLAN: *Warrior Politics. Why Leadership Demands a Pagan Ethos*, Random House, New York, 2002.

Kaplan meglátása szerint új kiegyensúlyozottságot az amerikai külpolitikába csupán a kiterjedt politika-földrajzi ismereteken alapuló, pragmatikus döntéshozatal hozhat.⁹ Bár a „Nyugati szárnyat” uraló tanácsadókkal így komoly vitába szállt, Kaplan véletlenül sem vált Amerika új háborúinak doktriner ellenzőjévé. Az afganisztáni és iraki frontvonalak mögött, a szárazföldi csapatok táboraiban szerzett tapasztalatait összegző *Imperial Grunts – The American Military on the Ground (Birodalmi bakancsok)* című kötetében a realista őszinte szenvtelenségével mutat rá, hogy a hadműveletek milyen eredménnyel gyorsították fel az amerikai hadsereg modernizációját és a régóta veszteglő belső identitásépítést – melyek más, szükséges konfliktusokban még az ország érdekeit szolgálhatják.¹⁰

2005-től Kaplan figyelme is a Távols-Kelet felé fordult: az Atlantic immár vezető tudósítójaként kimondta, hogy az ázsiai érdekszférákban szerzett tapasztalatai alapján elkerülhetetlennek tartja a klasszikus hidegháború viszonyrendszerének kialakulását hazája és Kína között.¹¹ A témát mélységében is feldolgozó, legújabb munkája 2010 októberében jelent meg *Monsoon – Az Indiai-óceán és az amerikai hatalom jövője* címmel (az Egyesült Államokon kívüli piacokon a könyv alternatív, *The Indian Ocean and the Battle for Supremacy in the 21st Century* alcímmel látott napvilágot), melyben a dél-ázsiai térségnek a globális energiapiacokra gyakorolt növekvő befolyását, így az itt kialakuló kínai–amerikai versengést helyezte fókuszába.¹² Igaz, a *Monsoon* megjelenését követő hónapokban a távols-keleti dilemmáról tartott előadások helyett Kaplannak más, régi-új témája akadt. A 2011 elején dominószerűen kibontakozó arab felkelések, melyek kapcsán szerzőnk kommentárjaiban a térség államainak részleges izolációját, a belső társadalmi problémák megoldásának előtérbe helyeződését várja, és – szemben a legtöbb nyugati elemzővel – az amerikai kapcsolatok, valamint az izraeli–palesztin kérdéskör fontosságának csökkenését a régiós politikai diskurzusban. Kaplan szerint „az Egyesült Államoknak meg kell tanulnia, hogy a diplomácia világa örökre megváltozott: nem elég többé egyetlen telefonszám, ha egy országgal tárgyalni szeretne”.¹³

*

Profílirozó munkáiban Kaplan az önérdék nyílt képviselőtén alapuló politikai realizmus kérlelhetetlen híveként, másrészt a fejlődés dogmatizmusának ellenségeként jelenik meg. Földrajza – a társadalmi egyenlőtlenségeivel és nem hatékony döntéshozatalá-

⁹ A Carnegie Council könyvvel azonos című műhelybeszélgetésének leirata: www.carnegiecouncil.org/resources/transcripts/80.html.

¹⁰ Robert D. KAPLAN: *Imperial Grunts. The American Military on the Ground*, Random House, New York, 2005.

¹¹ Robert D. KAPLAN: *How We Would Fight China*, *The Atlantic Monthly* 2005. június (hálózati változat: www.theatlantic.com/magazine/archive/2005/06/how-we-would-fight-china/3959).

¹² Robert D. KAPLAN: *While U.S. is distracted, China develops sea power*, *The Washington Post* 2010. szeptember 26. (hálózati változat: www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/09/24/AR2010092404767.html); Uő.: *Monsoon. The Indian Ocean and the Future of American Power*, Random House, New York, 2010.

¹³ Robert D. KAPLAN: *The New Arab World Order*, *Foreign Policy* 2011. január (hálózati változat: www.foreignpolicy.com/articles/2011/01/28/the_new_arab_world_order).

val küzdő Amerikával, a felértékelődő Észak-Afrikával, Közép-Ázsiával és Kínával, a legerősebb hatalmak eszköztárával sem ellenőrizhető, térségi átalakulások víziójával és a leértékelődő európai színtérrel – napjainkban akár unalmas fősodornak is tűnhet. Szerzőnk azonban minderről tizenöt esztendővel ezelőtt, az 1990-es évek közepén értekezett, s talán könnyű belátni, hogy elemzői képességei az azóta hatalomra került számos nemzetközi vezetőnek hasznára váltak volna. Kaplan percepcióinak nyomát követi: benyomásaiból táplálkozó saját elméleteinek igazolását vagy éppen cáfolatát keresi, legyen szó bármely kontinensről. Utazásai során szinte sohasem készít interjúkat politikai vezetőkkel, a politikai valóság mögött határokon átnyúló társadalmi jelenségeket, azok magyarázataként pedig elsősorban földrajzi tényezőket azonosít. Ahogyan a Foreign Policy hasábjain fogalmazott: a földrajz első a politikai szerencsét befolyásoló tényezők között, mert mind közül idővel ez változik a legkevésbé.¹⁴

Efféle ismertetőjegyek mentén aligha meglepő, hogy Kaplan megítélése ellentmondásokkal teli. Ars poeticája kevésbé, egyesek által felszínesnek ítélt olvasmányossága és negatív víziói többször – mondhatni, rendszeresen – képezték éles kritika tárgyát. 1993-ban Noel Malcolm elismert Balkán-szakértő hibás tényismerettel és rossz ítéltéképességgel vádolta meg a régióról írott munkája kapcsán, sőt a Kaplannal folytatott nyilvános levélváltása során úgy fogalmazott, hogy szerzőnk „egyszerűen nem tud olvasni”. Robert Kagan történész, a neokonzervatívok második generációjának egyik legismertebb alakja (akivel szerzőnknek nevük hasonlósága okán sokszor összekeverik) 2000-ben „olcsó pesszimizmusnak” nevezte Kaplan megközelítését a liberális demokráciamodellel terjedését és fenntarthatóságát illetően. Sőt – Malcolmhoz hasonlóan – tényyszerű tévedésekkel, történeti „félműveltséggel” is megvádolta őt. 2005-ben Kaplan iraki frontvonalról írott beszámolója váltott ki vitát. A liberális véleményvezér New Republic hetilap népszerű szerzője, David Rieff és a Rolling Stone magazin kritikusa, David Lipsky egybehangzóan úgy fogalmaztak: Kaplan írásai különös elfogultságról árulkodnak, és azt a benyomást keltik, hogy „túlságosan is szereti a háborút”.¹⁵ Egy évvel később jelent meg a szerző mind közül legkevésbé ismert, ám érveire legtöbb figyelmet fordító kritikusa, Tom Bissell átfogó „szakmai vádirata” a világ talán legszínvonalasabb egyetemi irodalmi folyóirata, a Virginia Quarterly Review hasábjain. A nemes egyszerűséggel *The Case Against Robert D. Kaplan (Mi a gond Robert D. Kaplannal?)* címet viselő, tizenhét oldalas esszéjében Bissell úgy vélekedik: szerzőnk földrajzi és politikai érdeklődése olyan széleskörű, munkássága során régiók és problémák annyira széles skáláját dolgozta fel, ami lehetetlenné teszi, hogy bármely kérdésben is komolyan vehető, mély tudást sajátítson el. Bissell saját úti tapasztalatai alapján kifejezetten felületesnek, sok helyütt

¹⁴ Robert D. KAPLAN: *Actually. It's Mountains*, Foreign Policy 2010. július–augusztus (hálózati változat: www.foreignpolicy.com/articles/2010/06/21/actually_its_mountains).

¹⁵ Lásd például David LIPSKY: *Appropriating the Globe*, The New York Times 2005. november 27. (hálózati változat: www.nytimes.com/2005/11/27/books/review/27lipsky.html?_r=1&ex=1178078400&en=2931d7d8ea0d5e62&ei=5070).

gyanúsán félreinformáltak találta Kaplan leírásait a közép-ázsiai országokról, és rendkívül erőltetettnek a számos párhuzamot, melyeket ókori és mai történelmi események között felállít. Bissell szerint „Kaplan pályafutása során irigylésre méltó módon profitált a tényből, hogy voltaképpen nem tudni, pontosan kicsoda is”.¹⁶

Aligha seperhetjük le a számos és erőteljes kritika mindegyikét Kaplan életművéről. Különösen azokat, amelyek ténybeli tévedéseire világítanak rá. A szemlélőnek azonban könnyen az a benyomása támad, hogy a kritikák nagy többsége az esetek többségében mégis a különféle elitizmusokban gyökeredzik. Kagan „jobbegyenesei” a kaplani aggodalmak és a republikánus hatalomgyakorlás idején a neokonzervatívoknak éppen kedves, optimista víziókon alapuló *grand design* ellentmondásosságából fakadnak. A liberális sajtóorgánumok ellenszenvé Kaplan „katonaközeli” háborús beszámolóival szemben aligha meglepő; Bissell pedig egyebek mellett az akadémiai művek többségi arányát kéri számon szerzőnk irodalomjegyzékein: úgy tesz, mintha bármely politikai összefüggés megítélhető lenne kulturális környezetének ismerete nélkül.

Robert D. Kaplan, az ember, aki magát leginkább a pokol tornácán érzi hiteles forrásnak: máig tizennégy könyvet írt, munkái nyomán az Egyesült Államok szárazföldi kötelékébe tartozó különleges erők (Special Forces), a légierő (Air Force) és a tengerészgyalogság (Marines) is tanácsadóként alkalmazta. 2006 és 2008 között a Navy (haditengerészet) akadémiájának professzoraként Annapolisban oktatott kadétoakat, s hasonló szolgálatra hívta a Szövetségi Nyomozóiroda (FBI), a Nemzetbiztonsági Hivatal (NSA) és a Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) is. Robert Gates, az ifjabb Bush második és Barack Obama első védelmi minisztere 2009-ben védelempolitikai tanácsadótisztületébe invitálta. Tizenkét évvel az után, hogy Thomas Friedman, a New York Times publicistája a poszt-hidegháborús geopolitikát feldolgozó négy legfontosabb szerző közé sorolta – Samuel Huntington, Paul Kennedy és (milyen ironikus) a demokráciaexport egykori legismertebb evangélistája, Francis Fukuyama társaságában.¹⁷

¹⁶ Tom BISSELL: *Euphorias of Perrier. The Case Against Robert D. Kaplan*, Virginia Quarterly Review 2006. nyár, 235–252 (hálózati változat: www.vqronline.org/articles/2006/summer/bissell-euphoria-perrier).

¹⁷ Gyűjtés Robert D. Kaplan életrajzából a Center for a New American Century honlapján: www.cnas.org/node/71.

Marosvásárhely, 1940-es évek

A Nagyváradai Állami Színház, 1960-as évek